

СОБИҚ ИТТИФОҚ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИДА ЎТКАЗИЛГАН ЎҚУВЛАРИНИНГ ТАРИХИ (РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛ)

Подполковник Саидумаров Иброҳим Ҳошимович
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси тингловчиси

АННОТАЦИЯ

1922 йилдан 1991 йилгача қизил ва Собиқ Иттифоқ турли даражадаги тажриба ва тадқиқот ўқувларини ташкил этиш, тайёрлаш ва ўтказиш мақсадлари, вазифалари ва усуллари кўриб чиқилган. Қуролли Кучларни келажакдаги ҳарбий можаролар учун қуриш, ривожлантириш ва сифатли тайёрлашнинг асосий йўналишларини аниқлаш учун замонавий шароитда ушбу тажрибани ҳисобга олиш зарурлигига эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: Қизил армия, Совет армияси, тадқиқот ўқувлар, тажриба ўқувлари, манёврлар, "чуқур операция" назарияси.

АННОТАЦИЯ

Рассматриваются цели, задачи и методика организации, подготовки и проведения опытных и исследовательских учений различного уровня в Красной и Советской армиях с 1922 по 1991 год. Акцентировано внимание на необходимости учета данного опыта в современных условиях в целях определения основных направлений строительства, развития и качественной подготовки Вооруженных Сил к военным конфликтам будущего.

Ключевые слова: Красная Армия, Советская Армия, опытное учение, исследовательское учение, маневры, теория «глубокой операции».

ABSTRACT

The objectives, tasks and methods of organizing, preparing and conducting experimental and research exercises of various levels in the Red and Soviet armies from 1922 to 1991 are considered. Attention is focused on the need to take into account this experience in modern conditions in order to determine the main directions of construction, development and high-quality training of the Armed Forces for future military conflicts.

Keywords: Red Army, Soviet Army, experimental exercise, research exercise, maneuvers, theory of "deep operation".

Урушлараро даврда Қизил Армияни техник реконструкция қилишни таъминлаш (1922-1941 йиллар)

СССР Қуролли Кучларида ҳарбий ишларни ривожлантиришнинг сўнгги тенденцияларини аниқлаш мақсадида ўтказилган ўқувлар тажриба ва тадқиқотларга бўлинган. Аслида, бу синоним тушунчалар, аммо улар мазмунида

бироз фарқ қилар эди. Шундай қилиб, тажриба ўқувлар ўзига хос ҳарбий, қўмондонлик ва махсус ўқувлар бўлиб, уларнинг мақсади мавжуд ва ишлаб чиқиладиган меъёрий ҳужжатлар қоидаларини, шунингдек, кирувчи қўшинларнинг (кучларнинг) ҚАХТ нинг янги намуналарининг жанговар имкониятларини текшириш эди. Тадқиқот машғулотларида муайян муаммони ҳал қилиш йўллари аниқлаш, масалан, жанговар ҳаракатлар усулларини такомиллаштириш, қўшинларни (кучларни) ташкил этиш, ҳарбий техникадан фойдаланиш ва бошқаларни аниқлаш мақсадлари қўйилди.

Ўқувларларда, тадқиқотлар биринчи жаҳон уруши даврида, қўшимча равишда ва ҳарбий академияларда ўтказилди тажриба. Иккинчисини ташкил қилиш жараёнида тажриба бирликлари яратилиши мумкин эди. Бундай даража, шунингдек, ушбу машқларни тайёрлаш ва етказиш алгоритмлари, уларнинг натижаларини ажратиш ва натижаларни ўқитиш 1970-йилларда ишлаб чиқилган қўшинлар (куч) амалиётига киритиш. Бирок, уларни амалда ошириш аслида фуқаролар уруши тугаганидан кейин дарҳол бошланди - 1922 йилда ва айниқса, интенсив-урушдан олдинги даврда [1].

Урушларро даврда қизил армия қурилиши пайтида турли миқёсдаги ҳарбий ўқувлар жуда муҳим рол ўйнади. Ўша йилларда уларнинг деярли ҳар бири (оператив-стратегик, оператив ёки тактик) тажриба сифатида ўтказилган ёки жиддий тадқиқот компонентига эга бўлган, бу қизил армияни ислоҳ қилиш доирасида ривожлантириш йўллари фаол излаш, қуролли кучларнинг янги бўлинмаларини яратиш билан боғлиқ эди ҳарбий техниканинг истиқболли моделларини кенг жорий этиш ва барча соҳаларда ҳарбий-назарий тадқиқотларни жорий этиш ҳарбий ишлар бу амалда тасдиқлашни талаб қилди. 1922 йил сентябр ойида фуқаролар урушидан кейин қўшинларнинг биринчи икки томонлама маневрлари бўлиб ўтди.

Улар Москва Ҳарбий Округида (МҲО) бўлиб ўтди. Уларнинг ўзига хос хусусияти турли бўлимларнинг ҳарбий тузилмалари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асосий йўналишларини аниқлаш учун ички ишлар органларининг махсус мақсадли бўлинмалари ва бўлинмаларини кенг жалб қилиш эди.

1924-1925 йиллардаги ҳарбий ислоҳот пайтида СССР Қуролли кучлари аралаш ёллаш тизимига ўтказилди. Қизил армия таркибида мунтазам ва милиция-худудий ҳарбий қисмлар ташкил этилди. Янги сотиб олиш тизимининг ҳаётийлиги амалда тасдиқланиши керак эди. Совет Иттифоқи маршали К. А. Мерецков, ўша пайтда ички ишлар вазирлигининг сафарбарлик бўлими бошлиғи, кейинчалик бу жараёни қуйидагича таърифлаган: "турли қўмондонлик даражаларида улар худудий тизимни ўрганишган... бутун туманга аста-секин таъсир ўтказиш, уруш пайтида режанинг самарадорлигини текшириш

учун туман ичидаги жуда катта майдонларни қисман қамраб олган тажриба сафарбарликлар амалга оширилди... ҳудудий бўлинмаларни жалб қилган ҳолда оддий бўлинмаларнинг катта маневралари амалга оширилди" [2].

Бундай тадбирлар тажрибаси зудлик билан ҳарбий таълим муассасалари тингловчиларига етказилди. Хусусан, К. А. Мерецков таъкидлади: "бошқа нарсалар қаторида мен кўпинча ҳарбий Академия номидан ишладим, бу бизнинг ҳудудий бирликлар ва тузилмаларни қуриш тажрибамизга қизиқди. У тингловчилар ҳақиқий ҳаётдан узоқлашмасликлари учун доимий равишда қизил армиянинг кундалик фаолияти ҳақидаги маълумотларни академик маърузаларга киритган" [2].

Тажриба ўқувларни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича ташкилий-услубий ишларни олиб борган ҳарбий бошқарув органи 1931 йилда ташкил етилган жанговар тайёргарлик бўлимига айланди.

1930-йилларга келиб тажриба ўқувларнинг интенсивлиги сезиларли даражада ошди. Сабаби, биринчидан, армияни техник қайта қуриш ва қуrolли кучларнинг янги бўлинмаларини шакллантириш эди. 1934 йил январ ойида КПСС XVII Конгрессида нутқ сўзлаган Мудофаа Халқ комиссари К. Е. Ворошилов ғурур билан айтади: "30-йилда армия нисбатан ёмон қуrolланган эди. Енди вазият кескин ўзгарди. Бугунги кунда қизил армия ҳақли равишда қуrolлари ва техник жиҳозлари билан фахрланиши мумкин" [3].

Совет Иттифоқи маршали А. М. Василевскийнинг хотираларига кўра, "армияни техник реконструкция қилиш икки йўналишда давом этди: пиёда аскарлар модернизация қилинган милтиқ ва бошқа қуrolларни олдилар ва пиёда, отликлар, артиллерия билан бирга зирҳли кўшинлар мустақил турда янада жадал ажралиб тура бошладилар."

Иккинчидан, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ҳарбий санъат назарияси жадал ривожланмоқда. М. Белицкий, Н. Е. Варфоломеев, А. И. Егоров, Г. С. Иссерсон, А. И. Седякин, В. К. Триандафиллов, М. Н. Тухачевский, Б. М. Шапошниковларнинг саъй-ҳаракатлари билан келажакда уруш олиб боришнинг табиати ва усулларини башорат қилган ўша пайтда "чуқур операция" нинг илғор назариясини ишлаб чиқдилар танклар, авиация, ҳаво ва махсус кучлардан кенг фойдаланиш. Ҳарбий техниканинг янги турларининг пайдо бўлиши назарий қарашлар ривожланишининг инқилобий табиатига сезиларли таъсир кўрсатди, бу эса уруш санъатининг кўплаб қоидаларини қайта кўриб чиқишни талаб қилди.

Бу икки йўналиш 1930-йилларда ҳарбий таълим муассасаларида тажриба ҳарбий ўқувлар ва маневрлар, қўмондонлар тайёрлаш тизимидаги машғулотлар ва ўқув жараёнининг асосий мазмунига айланди [4].

Тажриба ўқувлар орқали қуrolли кучларнинг янги бўлинмаларини шакллантириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Бу борада энг ёрқин

мисоллар танк, механизациялашган ва ҳаво-десант кўшинларини яратишдир. Шундай қилиб, 1929 йилда, қизил армия штаби бошлиғининг ўринбосари В. К. Триандафиллованинг ҳисоботида кўра, СССР инқилобий ҳарбий Кенгаши (РВС) қарор қабул қилди, унда қайд этилган: "зирҳли машиналар каби янги турдаги қурол, иккаласи ҳам жихатидан етарлича ўрганилмаган унинг тактик ишлатилиши (мустақил ва пиёда ва отлиқлар билан биргаликда) ва энг фойдали ташкилий шакллар маъносида"[5].

Худди шу йили тажрибали механизациялашган полк Белорусия ҳарбий округида (БХО) ўтказилган бутун армия ўқувларида қатнашди. 1930-йилларда туман ўқувларида зирҳли машиналарнинг ўзи ва янги турдаги кўшинларнинг, хусусан, яратилган механизациялашган бригаданинг имкониятларини ўрганиш давом этди. 1932 йилда қизил армияда дунёдаги биринчи механизациялашган корпус тузилди.

Биринчи механизациялашган ҳарбий қисмлар ва тузилмалар томонидан жанговар операцияларни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича машғулотлар давомида тўпланган тажриба янги турдаги кўшинларнинг ташкилий ва штат тузилишини, уни жанговар қўллаш назарияси ва амалиётини янада ривожлантириш учун асос бўлди.

1930 йилдан бошлаб ҳаво-десант кучларини ташкилий шакллантириш ва жойлаштириш бошланди. Уларнинг имкониятларини ўрганиш учун бир нечта тажриба ўқувлар ўтказилди. Шундай қилиб, 2 йил 1930 августда Воронеж яқинидаги тажриба намоиш ўқувларида биринчи марта 12 кишилик ҳаво кўниши бўлиб ўтди. 1932 йилда Ленинград ва Украина ҳарбий округларида (ЛенВО ва УкрВО) ҳаво-десант отрядлари ташкил этилди, улар аста-секин махсус мақсадли бригадаларга айлантирилди.

Албатта, қуролли кучларнинг янги бўлинмаларини шакллантириш, ҳарбий техниканинг янги моделларининг имкониятларини аниқлаш ва кўриб чиқиш тажриба машғулотларнинг муҳим вазифалари бўлиб қолди, лекин шу билан бирга, урушдан олдинги даврда қизил армияда алоҳида эътибор берилди. "чуқур кураш" назарияси. Ушбу мураккаб ва кўп қиррали ишни тавсифлаб, Совет Иттифоқи маршали А. М. Василевский шундай деб ёзган эди: "замонавий жанговар ҳаракатларни ўтказиш, қурол ва ҳарбий техниканинг сўнгги моделларини ўзлаштириш ва улардан фойдаланишнинг янги усуллари ва шакллари ишлаб чиқилмоқда. Пиёда, артиллерия, танклар ва авиациянинг турли хил қуролли жанговар ва кўшинларни бошқариш ва назорат қилишда ўзаро таъсирга алоҳида эътибор қаратилди. Ўқувлар, қоида тариқасида, кўшинлар ва кўмондонлик учун қизиқарли, мураккаб ва жуда ибратли тактик вазиятда ўтказилди."

1933 йилда Приволга ҳарбий округи (ПриВО) лагерларига чуқур қуролли жангни ташкил этиш ва ўтказиш масалаларини амалий ишлаб чиқиш бўйича тажриба ўқув ўтказиш учун қўшинлар ва ҳарбий техника юборилди. Ушбу тадбирни шахсан қизил армия штаби бошлиғи А. И. Егоров бошқарган. Шунга ўхшаш ўқувлар бошқа ҳарбий округларда ҳам ўтказилди [6].

Уларнинг натижаларига кўра "чуқур жангни ташкил этиш бўйича вақтинчалик кўрсатмалар" ва "чуқур ҳужумкор жангни ташкил этиш бўйича вақтинчалик кўрсатмалар" тайёрланди. СССР РВС нинг 1933 йилдаги жанговар тайёргарлик натижалари ва 1934 йилдаги вазифалар тўғрисидаги буйруғига биноан милтиқ (отлик) тузилмаларининг ҳаракатланиш ва жанговар шакллари чуқур, ишончли маневр билан биргаликда ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар берилди. душман моторли қўшинлари ва авиациясининг орқа томонига. Қизил армия штабси ва жанговар тайёргарлик бошқармасига "чуқур жанг учун вақтинчалик кўрсатмалар"ни янада ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди.

Кўрсатмаларни "тактик ва техник стандартлар ва маневрларнинг энг мос шакллари" билан тўлдириш учун зарур тажриба ўқувлар ва маневрларни, энг муҳими - юқори бошлиқлар раҳбарлигида ўтказиш режалаштирилган эди. Шу мақсадда 1934 йил учун "тажриба ўқувлар ва маневрлар режаси" тузилди.

Ушбу режа тўлиқ амалга оширилди. Учиш ўқувлар БҲО, УкрҲО ва ПриҲОда ўтказилди. Улар бошқа ҳарбий округларда ҳам ўтказилган, аммо кичикроқ миқёсда. Қизил армия штаб-квартирасининг жанговар тайёргарлик бўлими бошлиғи А. И. Седякин жанговар тайёргарлик тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида ҳисобот бериб, шундай дэди: "тажриба ўқувларни ўтказиш ва бизда чуқур жангда бундай ўқувлар жуда кўп эди, бизга жуда кўп материаллар берди. Узок вақт жанг қилиш бўйича вақтинчалик кўрсатма янада оқилона кўрсатма... ушбу тактиканинг асосларини берадиган доимий кўрсатма" [7].

Шундай қилиб, 1930-йилларда, қизил армияда, кўп жиҳатдан, тажриба ўқувлар ёрдамида, қуролли кучларнинг янги бўлинмаларини қуриш амалга оширилди, бу тузилмалар ва ҳарбий қисмларни ҳарбий техниканинг энг самарали моделлари билан таъминлади ва қуролли кучлар қўмондонлик штаби билан. ўша давр учун илғор ҳарбий назария. Ушбу фаолият натижаси кутилмаганда 7 йилдан сўнг Германия қуруқлик кучлари Бош штаби бошлиғи Генерал-полковник Ф. Холдернинг ҳарбий кундалигида акс этади ва у ерда совет ҳарбий фанининг назариясини ишлаб чиқишда устуворлигини таъкидлади. немис армияси аллақачон мавжуд бўлган "чуқур операция" жабҳада фойдаланиш [8].

Қизил армияда тажриба ўқувларни ўтказиш амалиёти Улуғ Ватан уруши бошлангунга қадар давом этди. Жанглар қўшинларни тайёрлаш ва тажриба

ўқувларни ўтказишнинг тизимли жараёнини тўхтатди. Аммо шу билан бирга, уруш бошланганидан сўнг дарҳол "бош штабда оператив тайёргарлик бўлими негизида уруш тажрибасидан фойдаланиш бўлими ташкил этилди."

У жанг пайтида аниқланган фойдали тажрибани тўплади ва уни қўшинлар амалиётига жорий этиш чораларини кўрди. Бунинг учун бошқарма "уруш тажрибасини ўрганиш бўйича материаллар тўпламини нашр этди ва қўшинларга юборди." Бундан ташқари, қўшинлар ва ҳарбий техникадан самарали фойдаланишнинг илғор тажрибалари диққат билан умумлаштирилди, ҳарбий ҳокимият томонидан таҳлил қилинди ва жанговар ҳаракатлар пайтида, заҳира қисм ва тузилмаларда жанговар тайёргарликни ташкил этиш ва Ҳарбий Академиялардаги ўқув жараёни давомида ҳисобга олди.

Масалан, СССР Мудофаа Халқ комиссари ўринбосари, муҳандислик қўшинлари Генерал-майори М. Р. Воробьёвнинг 3 йил 1942 октябрдаги 0762-сонли "Ватан уруши тажрибасини муҳандислик қўшинлари томонидан ҳисобга олиш тўғрисида" буйруғи билан "муҳандисликдан жанговар фойдаланиш тажрибасини тизимлаштириш" тартиби белгиланди. ускуналар ва, биринчи навбатда, жабҳаларда аниқланган нуқсонларни бартараф этиш учун зудлик билан чоралар кўриш учун янги ва модернизация қилинган воситалар муҳандислик қуролларининг замонавий воситалари, шунингдек, душман томонидан қўлланиладиган янги кураш воситаларини ўрганиш" [9].

Урушдан кейинги давр (1946-1991 йиллар)

1930-йиллардан фарқли ўлароқ, тажриба ўқувларни тайёрлаш ва ўтказиш бўйича ташкилий ишлар асосан жанговар тайёргарлик бошқармаси томонидан олиб борилган бўлса, 1950-йилларда бу вазифа Бош штабнинг Тезкор Бош Бошқармасига (ГОУ ГШ) юкланган. Ҳар йили асосий буйруқлар таклифларига асосланади Қуролли Кучлар турлари ва авлодлар қўмондонлигидан қўшинлар СССР Қуролли Кучларида тадқиқот ўқувлар режасини туздилар [10].

Шундай қилиб, 1954 йилда ушбу режани шакллантириш учун Қуролли Кучлар штаби раҳбари Генерал-лейтенант Н. О. Павловский денгиз флоти, ҳаво кучлари, ҳаво ҳужумидан мудофаа кучлари, артиллерия, зирҳли қўшинлар, ҳаво-десант кучлари, муҳандислик қўшинлари, алоқа қўшинлари штаби бошлиқлари, Қуруқликдаги Қўшинларнинг Жанговар тайёргарлик Бош Бошқармаси бошлиғи ва бошқа Марказий ҳарбий бошқарув органлари раҳбарлари қуйидаги маълумотларни сўради:

- * тажриба ўқувларнинг мавзулари ва мақсадлари;
- * жалб қилинадиган қўшинлар ва штаб-квартираларнинг таркиби, шунингдек, ҳарбий техника сони;
- * ўқув қилиш вақти ва жойи;
- * таълим раҳбариятини кимга топшириш тавсия этилади;

* ҳар бир ўқув учун ёқилғи-мойлаш материаллари, ўқ-дорилар, ёғоч, махсус жиҳозлар ва бошқалар миқдорини кўрсатадиган қандай материаллар ва маблағлар талаб қилинади;

* ташкилий харажатлар ва ҳар бир ўқув учун кунлик нафақаларни тўлаш учун маблағларга бўлган эҳтиёж.

СССР Қуrolли кучлари Давлат таълим муассасасининг 1952 йилга мўлжалланган ҳарбий илмий ишлар режасидан тадқиқот ўқувларнинг мавзулари [10]:

1. Фронтда ҳужум операциясида армиянинг ҳакмкорлиги
2. Стратегик ҳужум операцияларида жабҳаларнинг ўзаро таъсири
3. Юқори тезликда ва оғир шароитларда ўтказилган ҳужум операцияларида қўшинларни бошқаришни ташкил этиш
4. Душманнинг катта гуруҳини ўраб олиш ва йўқ қилиш учун тезкор таъқиб қилиш
5. Чуқур ҳужум операцияларини ўтказишнинг замонавий имкониятлари
6. Десантга қарши операцияларда куч ва воситаларни бошқариш
7. Замонавий денгиз операциясини тайёрлаш ва ўтказиш
8. Операцион мудофаанинг барқарорлиги ва энгилмаслиги

20 асрнинг ўрталарида тажриба ўқувлар бутунлай янги мазмунга эга бўлди, чунки қуrolли кучлар турлари ва қуrolли кучлар бўлинмаларини ядро қуrolидан фойдаланиш шароитида қуrolли кураш олиб боришга ўргатиш, шунингдек қўшинларнинг сўнги ҳарбий моделлари билан тўйинганлиги.

Бу борада диққатга сазовор жой совет Иттифоқи маршали Г. К. Жуков раҳбарлигида 1954 йил сентябр ойида артиллерия полигонида (Оренбург вилояти) ўтказилган ядро қуrolидан ҳақиқий фойдаланиш билан "қор тўпи-1954" тажриба ўқувлари эди. Унда 128-милтиқ корпусининг ҳарбий қисмлари (ўз қўшинлари учун ҳаракат қилиш), 270-милтиқ ва 73-механизациялашган бўлинмалар (душман учун), шунингдек авиация, кимё ва муҳандислик қўшинлари иштирок этди. Ҳаммаси бўлиб-45 мингга яқин ходим, 600 танк ва ўзиюрар қуrol, 500 қуrol ва миномёт, 320 самолёт, 600 зирхли транспорт воситаси ва 6 минг дона автомобил ускуналари.

Режага мувофиқ, милтиқ корпусининг тайёрланган душман мудофаасига қарши ҳужуми амалга оширилди. Ўқув икки босқичда ўтказилди: биринчиси душман дивизиясининг мудофаа чизигининг ютилиши, иккинчиси унинг корпус захиралари позицияларини эгаллаш эди. Шу билан бирга, ҳужум қилувчи томон учта ядровий зарба берди (улардан икkitаси симуляция қилинган).

Ўқувда янги қўлланма ҳужжатларини ишлаб чиқиш учун кенг материаллар тақдим этилди. Хусусан, ядровий қуrolдан фойдаланиш шароитида мақсадга мувофиқ бўлган ҳужум ва ҳарбий қисмларни жанговар ва жанговар тузилмаларга

жойлаштиришнинг тактик стандартлари аниқланди: полк, дивизия, корпуснинг ҳужум гуруҳларининг кенглиги ва уларнинг жанговар тузилмаларининг чуқурлиги.

Бундан ташқари, механизациялашган бўлинмадан фойдаланишнинг бир қатор хусусиятлари ва унинг ядровий зарба натижаларидан фойдаланишда милтиқ бўлинмасидан афзалликлари, шунингдек, қуролли кучларнинг бошқа турлари, қуролли кучларнинг бўлинмалари, махсус кучлар ва қуролларнинг энг самарали таъсир усуллари. орқа аниқланди. Урушдан кейинги даврда тажриба ўқувлар нафақат ҳарбий техниканинг янги моделлари имкониятларини ўрганиш, балки уларни сифатли ишлаб чиқиш ва жанговар фойдаланиш масалаларига оид амалдаги меъёрий ҳужжатларнинг қодалари ва талабларини текшириш ва кейинчалик аниқлаштириш учун ўтказилди.

Унинг фикрича, бу камчиликнинг асосий сабабларидан бири шундаки, "бу масалаларни ишлаб чиқиш самолётларининг жанговар тайёргарлигининг мавжуд курси билан таъминланмаган", шунинг учун зудлик билан тегишли қўшимчалар киритиш зарур эди [10].

Йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида СССР Қуролли кучлари такомиллашиб, уларнинг кучи ошгани сайин, оператив ва жанговар тайёргарлик тадбирлари кўлами сезиларли даражада ошди, уларнинг тадқиқот компонентининг улуши, шу жумладан тажриба ўқувлар сони ошди. Иккинчисининг мақсадлари ҳарбий техниканинг истиқболли моделларини текшириш ва кейинчалик қўшинларни амалиётга жорий этиш, уруш санъати қодаларини текшириш ва жанговар қодалар, қўлланмалар, кўрсатмалар ва бошқа йўл-йўриқ ҳужжатларида ўқувлар давомида аниқланган тажрибани жорий этиш бўлиб қолди. ва бошқа йўл-йўриқ ҳужжатлари. улардан эскирган қодаларни олиб ташлаш.

1967 йилда Украина ва Белоруссия худудида "Днепр" стратегик ўқуви бўлиб ўтди — СССР Қуролли кучларининг тезкор ва жанговар тайёргарлиги тизимидаги энг муҳим воқеа бўлиб, унда КПСС Марказий қўмитаси Бош котиби Л. И. Брежнев ва СССР Мудофаа вазири иштирок этди. Совет Иттифоқи А. А. Гречко. Истеъфодаги Генерал-лейтенант Е. И. Малашенко: "бу бир неча ҳарбий округ қўшинларининг маневралари эди, улар Украина ва Белоруссиянинг Шимолий қисмини қамраб олди. Уларда Киев ва Карпат ҳарбий округлари қўшинлари, олтита Бирлашган қурол ва танк қўшинлари, ҳаво-десант қўшинлари, фронт ва узоқ масофали авиация, бир нечта стратегик ракета бўлинмалари, кўплаб қўшинлар ва ҳарбий техника иштирок этди. Уларда янги ҳарбий техника ва қуролларнинг бир қатор намуналари ҳам синовдан ўтказилди."

Қўшинларнинг дала тайёргарлигини текширишдан ташқари, ҳарбий техниканинг янги моделларидан фойдаланиш билан боғлиқ турли масалалар, тузилмалар, қуролли кучлар турларининг ҳарбий қисмлари, қуролли кучлар бўлинмалари ва бошқаларнинг энг самарали ҳаракат усулларини аниқлаш. Ўқувлар давомида текширилди. Шундай қилиб, қўниш бўлинмалари ва бўлинмаларини тўғридан-тўғри жанг майдонига етказиб бериш учун вертолёт технологиясининг имкониятларини синаб кўриш учун бригада тузилди.

1960-йилларнинг охиридан 1980-йилларнинг бошигача бўлган давр жаҳон кучлари ўртасидаги рақобатнинг кучайиши, барча соҳаларни, шу жумладан космосни аста-секин қамраб олган тезлаштирилган қуролланиш пойгаси ва қуролли кураш воситаларини яратиш учун янги технологияларнинг жадал ривожланиши билан ажралиб турарди. Бу вақтда ҳарбий ўқувлар кўлами ва интенсивлиги ўсишда давом этмоқда ва уларнинг тадқиқот компоненти янада мураккаблашади. Фақат 1969 йилнинг ўзида ҳарбий техниканинг янги намуналарини ўрганиш мақсадида 14 та кенг кўламли тажриба ўқувлар ўтказилди.

Биринчи марта кимёвий уруш воситаларини амалда қўллаш билан тадқиқот полк тактик ўқувлари тўлиқ қувватли бўлинмаларга эга бўлган барча ҳарбий округларда ўтказилди. Ўқувлар раҳбарларига кимёвий қурол ишлатиш шароитида жанговар операцияларни ўтказиш учун кадрлар тайёрлашдан ташқари, қонуний ҳужжатлар қоидаларида қўшинлар (кучлар) ҳаракатлари амалиётига номувофиқликларни аниқлаш вазифаси юкланишда давом этди [11].

Шуни таъкидлаш керакки, СССР олий ҳарбий таълим муассасалари тадқиқот жараёнига кенг жалб қилинган. Шундай қилиб, 1969 йилда СССР Қуролли кучлари Бош штаби ҳарбий Академияси ҳарбий артиллерия, ҳаво кучлари академиялари ва кимёвий ҳимоя ҳарбий Академияси билан биргаликда фронтда кимёвий қуролдан фойдаланиш бўйича тадқиқот уруш ўйинини ўтказди.

1970 йил март ойида СҚ Бош қўмондони, армия генерали И. Павловскийнинг кўрсатмасига биноан "Двина" кенг кўламли маневралари бўлиб ўтди, уларнинг асосий мақсадларидан бири барча турдаги разведка имкониятларини синаб кўриш эди. Ушбу ўқувнинг ўзига хос хусусияти ҳал қилиниши керак бўлган вазифаларнинг мураккаблиги: Ленинград ҳарбий округи, МВО ва Шимолий Кавказ ҳарбий округи (СКВО) қўшинларининг катта қисми БВО полигонларига ўтказилди ва биринчи марта урушдан кейинги даврда улар қийин гидрометеорологик шароитларда, чуқур қор қоқлами билан, нотаниш ва қийин ерларда ишланг.

Варшава шартномасига Аъзо давлатлар Қуролли кучларининг биргаликдаги жанговар тайёргарлиги пайтида тажриба ва тадқиқот машғулотларига энг муҳим

аҳамият берилди. Шундай қилиб, 1977 йил май ойининг охири - июн ойининг бошларида СССР ва АҚ давлатлари Қуролли кучларининг Запад-77 энг йирик қуролли ўқувлари бўлиб ўтди. Унда БВО қўшинлари, Болтиқбўйи ҳарбий округи (ПриБВО), Шимолий ва Марказий қўшинлар гуруҳлари, Германиядаги Совет қўшинлари гуруҳи (ГСВГ), КБФ кучлари, Чехословакия халқ армиясининг тузилмалари ва бўлинмалари, Миллий Халқ армияси иштирок этди. Германия демократик Республикаси ва Польша армияси.

Бундан ташқари, Запад-77 ўқувларида қўшинларнинг ҳаракатларининг умумлаштирилган тажрибаси СҚ нинг янги жанговар низоми лойиҳалари учун асос бўлди. Уни тайёрлаш жараёнида 1975-1977 йилларда тажриба ва ҳарбий машғулотларда ўтказилган тадқиқотлар, ҳарбий округлар, флотлар, қуролли кучлар турларининг асосий буйруқлари, Қуролли Кучлар ва махсус кучларнинг бўлинмалари, СССР Мудофаа вазирлигининг асосий ва Марказий бўлимлари, ҳарбий университетларнинг таклифлари ҳам қабул қилинди. ҳисоб. 14 йил 30 июндан 1982 сентябргача Болгария, Польша ва СССР қўшинлари ва флотлари иштирокида "Қалқон-82" стратегик ўқувлари бўлиб ўтди. У Совет Иттифоқи ва Болгария Халқ Республикасининг бутун ҳудудини қамраб олди [11].

Бундан ташқари, ушбу ўқув давомида СССР Қуролли кучлари Москванинг ракетага қарши мудофаа кучлари томонидан "эҳтимолий душманнинг катта ракета ҳужуми" аксини ишлаб чиқдилар. Шу билан бирга, сунъий йўлдошга қарши қуроллар текширилди, космик разведка ва навигация сунъий йўлдошларининг гуруҳланиши тўлдирилди. Кўп сонли космик кемаларнинг учирлиши душман томонидан шартли равишда вайрон қилинган сунъий йўлдошларнинг йўқотишларини қоплаш, шунингдек уларнинг гуруҳланишини кучайтириш мақсадида амалга оширилди. Шундай қилиб, 1970 - йиллар-1980-йилларнинг бошларидаги оғир халқаро вазият, совет раҳбариятининг кучайган қуролланиш пойгасида тенгликни сақлаб қолиш истаги СССР Қуролли Кучларида тажриба ва тадқиқот ўқувлари сонининг сезиларли даражада кўпайишига олиб келди.

Юқоридагилардан ҳулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, СССР Қуролли Кучларида илмий-тадқиқот машғулотларини тайёрлаш ва ўтказиш тажрибаси, бизнинг фикримизча, тезкор ва жанговар тайёргарлик доирасида бундай тадбирларни сифатли режалаштириш ва ташкил этишда яхши ёрдам бўлиши мумкин. Замонавий қўшинлар (кучлар), бу бизга ҳарбий санъатни истиқболда ривожлантиришда замон билан ҳамнафас бўлишга имкон беради. Шунингдек, ушбу масала бўйича фикр ва тажриба алмашишни ҳарбий олимлар, бирлашма (тузилма) лар командирлари ва ҳарбий бошқарув органлари раҳбарлари иштирокида давом эттириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Военная доктрина Российской Федерации // Российская газета — Федеральный выпуск № 298 (6570). 2014. 30 декабря. URL: <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> (дата обращения: 15.01.2021).
2. Военный энциклопедический словарь. М.: Воениздат, 2007. С. 298.
3. Военный энциклопедический словарь. М.: Воениздат, 1983. С. 516.
4. Бетехтин А.В. Обеспечение высокой эффективности опытных и исследовательских учений. С. 47—48.
5. Елагин А.С. Всемерно повышать научный потенциал офицеров и генералов // Военная Мысль. 1986. № 10. С. 44.
6. Бетехтин А.В. Обеспечение высокой эффективности опытных и исследовательских учений. С. 47—48.
7. Лушев П.Г. Повышать научный уровень подведения итогов учений. С. 61—62.
8. Осипов В.В. Оперативно внедрять достижения военной теории в жизнь // Военная Мысль. 1986. № 8. С. 49.
9. Лушев П.Г. Повышать научный уровень подведения итогов учений. С. 54.
10. Военная доктрина Российской Федерации. 2014.
11. Военная мысль журналы № 9 – 2021, 133-148 б.